

РИТОРИКА ЯК ОНТОЛОГІЧНА УМОВА ДЕМОКРАТІЇ

Автор: Микола Овчаров

21 квітня 2026

DOI: <https://doi.org/10.66597/unknown-orator.2026.2.01>

Більше інформації про журнал
<https://journal.ovcharov.institute/>

РИТОРИКА ЯК ОНТОЛОГІЧНА УМОВА ДЕМОКРАТІЇ

Автор: Микола Овчаров

АНОТАЦІЯ

Стаття досліджує фундаментальний зв'язок між риторикою та демократією, аргументуючи, що риторика є не просто супутнім явищем демократичного устрою, а його онтологічною умовою. Автор аналізує історичний розвиток демократії в давньогрецьких полісах, показуючи, як фізична свобода передуює раціональній свободі та багатовекторному мисленню. Досліджується двоспрямований зв'язок: демократія народжує риторику, а розвинена риторика захищає та зміцнює демократію. На прикладах Мартіна Лютера Кінга, Вацлава Гавела та Нельсона Мандели демонструється визвольний потенціал ораторського мистецтва. Водночас стаття розкриває амбівалентність риторичного дару: той самий інструмент, що звільняє від тиранії, може бути використаний для встановлення тоталітаризму (Гітлер, Муссоліні). Особлива увага приділяється антропологічним кореням складності ціннісних дискусій та ролі освітніх закладів у розвитку риторики як інструменту пошуку істини через діалог. Автор наголошує, що розвиток риторичної культури є не лише академічним завданням, а політичним проєктом збереження людської свободи і запобігання авторитаризму.

КЛЮЧОВІ СЛОВА

риторика, демократія, онтологія, плюралізм, свобода мислення, епістемологічна множинність, авторитаризм, ціннісні дискусії, Ганна Арендт, публічний простір, діалог, критичне мислення, ораторське мистецтво, Vergangenheitsbewältigung, племінна свідомість

Демократія як простір риторичної свободи

Демократія народилася в давньогрецьких полісах не випадково. Вона постала як політична форма, що уможливлює множинність голосів — але лише для тих, хто був

фізично вільним. Ця парадоксальна обмеженість давньогрецької демократії вказує на фундаментальний зв'язок: фізична свобода передує свободі раціональній. Лише звільнена від рабства людина здатна розвинути багатовекторне мислення, прийняти світоглядну автономію і, зрештою, здійснити виважений вибір на благо спільноти.

Демократичний лад прямо корелює з розвитком свободи мислення та здатністю бачити світ під різними кутами зору. Саме тому демократичні суспільства виявляються більш розвиненими у науковому та культурному сенсі — вони культивують епістемологічну множинність. Порівняймо: скандинавські країни (Норвегія, Швеція, Данія) з їхньою сталою демократичною традицією демонструють високі показники інновацій, освіти та соціального розвитку. Натомість авторитарні режими систематично обмежують наукову і культурну свободу, що призводить до стагнації.

Риторика: наслідок і причина свободи

Людина в демократичному суспільстві не лише мислить широко — вона починає артикулювати свої думки публічно. Риторика постає як природний наслідок вільного суспільства. Але це не односпрямований процес.

Розвинена риторика окремих особистостей здатна долати автократії та диктаторські режими. Геніальний оратор у закритому суспільстві може своїм словом переконати натовп повалити тиранію. Історія знає такі приклади: Мартін Лютер Кінг своїми промовами («I Have a Dream») легітимізував боротьбу за громадянські права у США; Вацлав Гавел у Чехословаччині словом інтелектуала-дисидента розхитав комуністичний режим; Нельсон Мандела риторично деконструював апартеїд у Південній Африці. Таким чином, риторика функціонує як запобіжник — інструмент захисту демократії від авторитарних спокус.

Два шляхи: еволюція та революція

Можлива двояка логіка розвитку:

Еволюційна: демократія → вільне мислення → розвинена риторика → захист демократії

Революційна: талановитий оратор у закритому суспільстві → переконання мас → повалення диктатури

Перший шлях передбачає систематичне виховання риторичних здібностей у майбутніх поколіннях. Через розвиток словникового запасу, вивчення історії

риторики, культур світу, критичного мислення ми створюємо превентивну систему — імунітет суспільства до авторитаризму. Сучасна Німеччина, пройшовши через травму нацизму, культивує критичне мислення та риторичну культуру дебатів як національний проєкт "Vergangenheitsbewältigung" (подолання минулого). Риторичні інструменти будують мости між культурами на засадах взаємної поваги до цінностей і традицій.

Амбівалентність риторичного дару

Проте тут криється парадокс: лідер з розвиненими риторичними якостями може як звільнити суспільство від тиранії, так і поневолити вільний народ. Адольф Гітлер, Беніто Муссоліні — обидва володіли потужним риторичним даром, який використали для маніпуляції масами та встановлення тоталітарних режимів. Риторика етично нейтральна — вона лише посилює інтенцію оратора.

Ганна Арендт у своїх роздумах про тоталітаризм показала: деградація публічного простору, знищення можливості вільного діалогу передуює політичному поневоленню. Коли риторика перетворюється на монолог влади, демократія вмирає. Тому захист плюральності голосів — це не просто ліберальна цінність, а екзистенційна необхідність.

Звідси — головне завдання: створити систему постійного виховання риторичних навичок, культивуючи їх на засадах свободи, поваги до інших, прийняття відмінності. Лише така риторична культура може запобігти майбутнім війнам.

Чому так важко дискутувати про цінності?

Ціннісні дискусії — найскладніші з усіх можливих. Чому? Відповідь криється в нашій антропологічній історії.

Демократія передбачає плюралістичний спосіб життя, але наше коріння — у первісному етапі розвитку. Ми об'єднувалися в племена навколо спільних цінностей, спільних ідей, спільної віри, спільних культурних коренів. У первісних спільнотах ми не розвивали культуру діалогу на ціннісні теми всередині своєї групи — цінності були даністю, основою ідентичності племені.

Лише з розвитком демократії почався розвиток плюралізму як системи, де множинність цінностей стає не загрозою, а основою суспільства. Дискусія почала розвиватися не тільки навколо зовнішніх питань (як торгувати, як воювати), але й навколо внутрішніх — як жити, у що вірити, що є добром.

За це життям поплатився Сократ.

Але ми живемо в інший час. Питання цінностей має обговорюватися. Демократична модель суспільства має культивувати цей процес і захищати тих, хто підіймає такі питання, бо вони розвивають суспільство.

Чому риторика розвивалася в освітніх закладах?

Це відповідає на запитання: чому саме в освітніх закладах розвивалася риторика, особливо в Новий час.

Освітня сфера не тільки допускає іншу точку зору — вона зобов'язує озвучувати протилежну точку зору для того, щоб знайти істину. Коли питання стає питанням законів природи, наукова сфера вимагає діалогу, перевірки гіпотез, зіткнення аргументів.

Саме тому в наукових сферах розвинулися дебати. Згадаймо захисника Дарвіна — Томаса Генрі Гакслі, який вступив у знамениту полеміку з єпископом Вілберфорсом, або Роберта Інгерсолла, американського оратора-вільнодумця, який захищав раціоналізм від релігійного догматизму.

Університет став простором, де риторика могла розвиватися як інструмент пошуку істини — не через придушення опонента, а через якість аргументації. Це принципово інша модель, ніж племінна або авторитарна, де інша думка сприймається як загроза.

Риторика як захист права на свободу

Риторика не просто супроводжує демократію — вона є її онтологічною умовою. Без здатності аргументувати, переконувати, вести діалог демократія неможлива. І навпаки: без демократії риторика деградує до пропаганди.

Тому розвиток риторичної культури — це не лише академічне завдання, а й політичний проєкт збереження людської свободи. Здатність дискутувати про цінності, не вдаючись до насильства чи остракізму, — це цивілізаційне досягнення, яке потребує постійного виховання та захисту.

Ми все ще несемо в собі племінні інстинкти. Але риторика дає нам інструмент їх подолання — не через заперечення емоцій, а через їх раціоналізацію в діалозі.